

A GYÖRI KÁPTALAN ANTIPHONALÉJA.

Adalékul a régi egyházi írott könyvek és rajzaik ismertetéséhez.

Rómer Flóris Ferencztől.

BEVEZETÉS ELŐSZÓ GYANÁNT.

Azon sok érdekes, ritkasága vagy feltűnősége által figyelemre méltatott magyar régiségi tárgy közt, mely a bécsi világkiállítás alkalmával a nézőséget gyönyörködteté, bizonyosan első sorban szerepelt a «*győri főegyházi káptalan óriás Antiphonaleja*» is, mely czélszerűen kiállítatva mindenkinek kellett hogy feltűnjék.

Tudta-e a kiállítást látogatóknak csak százezred része e ritka művet kellőleg méltányolni? Felfogták-e azt, mily nagyszerű tényezője ez «multunk miveltség-történetének» évlapjain? Szóltak-e róla a külföld szakemberei vagy a kiállítás ujdondásai? Erről csak e szakosztály képviselői adhatnak felvilágosítást. Nekünk elég az, hogy hazánkfiái számára, a mit tudunk, e helyen megörökítsük, történetéhez hű adatokat szolgáljunk, és némileg hála emléket emeljünk annak, ki főtényezője volt annak, hogy a nevezetesség régi elhagyatottságából napfényre hozatván, jelenleg a győri papnöveldei könyvtárnak egyik fődíszéül szolgáljon.

Mintegy 15 éve annak, hogy a győri lapban egy kis rövid jelentést tettem a két kötetben foglalt nagyszerű *Antiphonaleról*. Az archeológiában egyáltalán, de még inkább a kéziratok ismeretében kezdő valék. Akkor még alig egy éve mult el, hogy *Ipolyi* barátom felszólított, térjek át a *természettudományok mezejéről*, mely nálunk úgy is több művelőnek örvend, a *régészet terére*, melyet ifjukoromban kedveltem, és melynek területén működni életem legnagyobb gyönyöreihez tartozott volna.

Hajlottam barátom szavaira; a tömérdék anyagot áttanulmányozni, a régészeti építészetet a lébenyi templomon kezdeni, *Ipolyival* és *Ráth Károlylyal* posonymegyei *Sz.-Györgyre* kirándulni és mesterem vezetése mellett ezen ősrégi város érdekességeit szemlélni, tartozott első lépéseimhez, melyeket ezen egészen újjá vált téren mintegy félve tettem. A mit Győrött annak régi korából még találhattam, saját tudomásom szerint, nem követvén a régi hagyományokat, önállólag kezdtem vizsgálni, az eredményeket szerény tárczaczikkekben közleni, a lakosság közt ezek iránt tiszteletet, rokonszenvet gerjeszteni. De fölébredtem a régi kéziratok kutatása iránti szenvedélyre is, mely a bakonybéli diplomatikus tanfolyam alatt bennem gerjedett, de melyet azon időtől fogva, midőn még *Pannonhalmán* theológiát tanuló koromban a kéziratokat és ősnymtatványokat

nt. *Filpergen Rudolf* könyvtárnoksága alatt a nagy tömegből kiválasztottam és azon szobában, melyben jelenleg is állanak, felállítottam, más pályára alkalmaztatván, magamba kellett fojtanom.

Deák Zsigmond püspök és akkori nagyprépost védpaizsa alatt bejutván a ft. káptalan könyvtárába, ottan az *ösnymatok* rendezése alatt, igénytelen sávolys keménypapir borítékban találtam a két érdekes hártya kötetet; de a világot csak akkor figyelmeztettem ezen kincsre, mikor *Dudik Béla*, raigerni benezés barátomnak, és ezekben kitűnő szaktudósnak is bemutattam, és ítéletem valódiságáról meggyőződtem.

Nem sokára reá a m. tudom. akadémia archaeologiai bizottságának is küldtem be rövid ismertetés mellett szánapapiron át készített vázlatokat a nagyobb képekről, a szélek diszitményeiről és egyes feltűnőbb kezdőkről. A bizottság előadója, *Ipolyi Arnold*, helyeslését közlé velem és némi változatokkal késznek nyilatkozott ezen értekezésem kinyomattatására.

E közben figyelmessé lettem a főegyház egyik támpilléren képkeret gyanánt alkalmazott bronz sarkokra és keretrészekre, és bebizonyítottam, hogy ezek az Antiphonale kiegészítéséhez tartoznak.

Nagy érdeklé szemlélé mind ezeket *Simor János* ő msága, akkor győri püspök és az egyházi régiségeknek munkás fentartója és nagylelkű helyreállítója: s azonnal terveztetett ezen Antiphonale-nak és külső diszrészének stilszerűen készitendő mű-mellékletekkel való kiadatása.

De az ügy az előtervezésekkel mult el; *Simor János* püspök Magyarország primásává neveztetett ki, magam Pestre jöttem le a királyi gymnasiumhoz igazgatónak.

Egy darabig az eszme háttérbe szorult; de mikor *Ipolyi* az archaeologiai bizottság előadói tisztéről leköszönt és a közbizalom engem hítt meg ezen állásra, újra sürgettem e díszmű kiadatását. Folyamodtam a ft. káptalanhoz, méltóztatnék megtekintés végett, és hogy a kiadatási tervezetet megkezdhessen, az eredeti két kötetet leküldeni. *Deák* püspök megengedé ezt a ft. káptalan beleegyezésével, és ekkor alkalmuk volt a szakkedvelőknek ezen egyházi ritkaságot Pesten élvezni.

Megbeszéltük Rohnnal a költséget, melybe a győri káptalannak e díszes kiadás került volna, és mivel beláttam magam is, hogy ily összeget kérni valószínűleg tagadással lett volna összekötve, az Antiphonalét köszönettel visszaküldtem.

Azonban le nem mondván kedvenz eszmémről, hogy ezen Antiphonale legalább részben régi fényében tündököljék, és a világ a győri káptalan e ritka kincsének örvendhessen, megragadtam a bécsi világkiállításához való előkészületek alatt az alkalmat, hogy végre az ige testté válják.

Levelemmel *Zalka János* püspök ő méltóságához fordultam, ki már előbb oly kegyes volt a győri történelmi és régészeti füzetek 4-dik kötetének befejeztetéséhez a költséget nagy-lelkűen utalványozni. Leirtam a tervet, mely szerint fővárosi művészeknek adatnék alkalom ügyességüket bebizonyítani, hogy e díszmű tartalmához és tulajdonosához illő külsőben a világ színe előtt kiálltathassék!

Amint a kegyes főpap beleegyezését adta, és a két kötet leérkezett, tanácskoztam Józsa Sándor pesti könyvkötővel, hogy a helylyel-közzel némileg összezsugorodott leveleket kiegyenlitse, a két kötetet egybe kösse, széleiből semmit vagy legalább minél kevesebbet elvágjon, mintán részben úgy is, midőn a kemény papirba lettek bekötve, már kisebbre

vágattak. Hogy a dörzsölés által már is kissé sértett aranyos képek és szegélydiszek megóvassanak, azon helyeken a régi divat szerint nehéz selymü védlapok köttettek közibök, és az egész mű elé, minthogy a címlap hiányzott, *Rohn* által olyan fényes lap készítettetett el, mely az utókornak a könyvnek helyreállítója, *Zalka János* ő nagyméltóságának nevét tudtul adja.

De még evvel nem lett az ujjítás befejezve. Összehangzó, illetőleg méltó külsőről is kellett gondoskodnunk. A vastag kemény fatáblák erős disznóbőrrel lettek bevonva, és míg a levéltár vásárládája födelén talált öt darab bronz-sark és a középdarab a könyv felső borítékját ékesítette, addig annak hátsó részére a főtemplom támpillérén talált négy sark alkalmaztatott. A hiányzó levélgunókat, a keretnek egészen elveszett részeit a budapesti bronzöntő, *Vandrák Samu* úgy utánozta és javította, hogy még szakértő is csak bajosan tudta a toldalékot és az új darabot a régiek közt fölismereni. Egyáltalán *Rohn*, *Józsa* és *Vandrák* műértelmének és szakavatottságának köszönhető az, hogy e nevezetes mű nemcsak a bécsi világkiállításon némi büszkeségünkre megjelenhetett, hanem a múlt évben a Károlyi palotában szervezett műemlékek kiállítása alkalmával is nagy feltűnést okozott. Bizonyos az, hogy *Zalka* püspök ő nagyméltóságának neve mindaddig, míg ezen mű a győri egyházmegye papnöveldei könyvtárában őriztetni fog, ennek látogatói előtt dicsfényben fog ragyogni.

Nem akarom állítani, hogy az említett bronzdíszmaradványok a győri Antiphonaléra úgy vannak alkalmazva, mint az eredetileg tervezve volt, sőt ellenkezőleg Ő Méltóságához benyújtott tervezetemben magam fejtettem ki azon véleményt, hogy ezen darabok több könyvtáblán léteztek, jelesen hogy az evangelisták jelvényei közt középett alkalmasint *Krisztus mandorlában ült*; és hogy a négy szent közt a boldogságos szüz állhatott stb., de ha a két Antiphonale töredéket külön köttettük volna, azon kívül hogy, egy-egy kötet igen vékonynak tűnt volna fel, még az is tekintetbe volt veendő, hogy akkor egyiknek közepére ékesség nem jutott volna. Így az lett a határozat: hogy, a hátsó táblára, mint szokásban volt, egyszerű sarkok vagy mentő köldökök tervezésétől elállva a hátsó táblát inkább illető sz. Máriát az evangelisták jelvényei közé illesztettük, és a hátlapot közepén üresen hagytuk.

I.

A GYŐRI KARKÖNYVEK KÖNYVÉSZETI LEÍRÁSA.

A győri káptalan karkönyvének két kötete abban egyezik, hogy mind a kettő egy írótól származik, mind a kettő egyenlően csonka és mind a kettő díseitől megfosztatott; különbözik pedig abban, hogy míg az elsőben az officiumok cím nélküliek, a másodikban ezek minden egyes ünnep előtt találhatók, valamint hogy az öreg betűk díszítésére nézve is egymástól eltérnek.

Hogy még az is, ki nincsen oly szerencsés állapotban, hogy e nevezetes kéziratokat önlátás által tanulmányozhassa, magának azokról helyes fogalmat szerezhessen, azon módon, mint a kéziratokat és ösnyomtatványokat szabályszerűleg le szoktuk írni, leírásukat közlöm, remélvén, hogy így e járatanabb úton követőket találván, egyházi díszkönyveinkre és azokkal rendszeren előforduló kicsided-festészetünkre nézve sikerülend, ha nem déli verőfényt deríteni, legalább másokat is buzditó pittymallást idézni fel régészeti láthatárunkra.

Az igen erős, tiszta, hibátlan, mindkét oldalán fehéritett, legerősebb borjúhártyára írott Antiphonalék 0·82 magas és 0·545 széles lapokkal birnak, bár, mint az oldalékitmények csonkítása mutatja, eredeti állapotukban, t. i. a második ideiglenes bekötés előtt, mindenesetre még terjedelmesebbek voltak. Az oldalt alkalmazott keret-vonalakra nézve, belső széleiknek külső vonalai 0·068, a külsőé 0·16 cmnyire huzattak, ezektől pedig a lapok közepei felé a belső vonalak 0·018 cmnyire állottak. Felülről az írás, illetőleg a hangjegyek majd 0·08 cmnyira kezdettek, az alsó szélből pedig 0·15 cmnyire végződtek.

Minden lapon 7 sor — négy egyenközü vonal közti — régi hangjegy található, ezek alatt áll a gyakran rövidített szöveg, mely aránylagos vastagságában nagy gyakorlottságot áruló kéztől, ugyanazon szorgalommal van elejétől végig írva.

A kezdők feketék, váltogatva vörösökkel és kékekkel; egyenkint levél, toll, állat- vagy emberi alakokkal feltűnőleg tarkázzák. A tinta kékesfekete, hol a vonásokban összefolyt sötétebb színezetű.

1. Antiphonale.

Ennek tartalma: Officium de tempore; jelenleg áll 179 levélből.

A sok hiány, mely e kötetnek elején mutatkozik, magának az officiumnak a maitól való eltérése, és a többnyire *saját antiphonáknak* alkalmazása az összehasonlítást mód nélkül nehezítik, és némi hibák elkövetésére adnak okot.

A szöveg az első levelen így kezdődik: . . . dominus et descendit super nos sicut ros Deus noster. Euouae. *Antiphona*: Dabit illi Dominus sedem David stb. . . (h) *Ymnus*. Vox clara stb. *Vers*. Vox clamantis stb. *Ad Benedictus*. Omnis vallis implebitur stb. . . . Mind ezek az *Adventi* officiumból valók, de melyikből? Nyomáit találjuk a III-dik Vasárnapiban.

Az első levél hátsó lapján ezt találjuk: *Dominica II.^a Ant*: Nascetur vobis — következik *Intritorium*: Canite tuba stb.

Utána hiány van.

A 3. levelen ez áll: Prope est ut veniat tempus stb.

Itt ismét hiány van; a

4. 1. *Dominica III. adventus-ból* való, és pedig in III° nocturno *Antiphona* és tart a 8-ik levélig.

8. levél: feria III^a és feria IV.^a ugyanazon levél hátlapján, folio verso, feria V^a | 2 (4) temporum. — Itt hiány van.

9. levél feria VI. 2 temporum.

A 12. levél után ujonnan hiány mutatkozik.

13. levelen: ad III^{am}, VI^{am}, IX^{am} áll a *horák-ból*.

Már ezen felsorolásból is kitűnik, hogy e könyvnek elején, az egészen összefüggés nélkül való leveleket, minden értelem nélkül összerakták és bekötötték.

A 14. levelen cím nélkül, de 0·30 □cmnyi gyönyörűen festett kezdővel, áll a festum *Nativitatis Domini*.

Ebből majdnem az egész officium meg, van de a 29. levél után ismét *hiány* támad; a 30. l. ad IX^{am} áll; 30. b. l. (b = folio verso) Tecum principium, majd hiány van; a 31.

levelen sz. *István*vértanu officiuma kezdődik, de a 40. levél után, valamint a 42-ik után is, újólág hiány tűnik fel.

Ezen sok hiányon nines miért nagyon esodálkoznunk, ha tekintetbe vesszük azt, mint vágattak ki a legbecsesb díszítmények és a gyönyörű kezdőbetűk, továbbá miként alkalmaztattak a fenmaradt, kevesebbé díszes, levelek könyvek bekötésére, kéziratok takaróira, melyekre nem csekély szomorúságomra mindenfelé akadtam, és melyeken az írás és a hangjegyek nagyszerűsége után ítélve, a győri káptalan karkönyveinek foszlányaira reá ismertem.

A 44. levél *b* lapján: *Evangelista* sz. János officiuma áll; de már a 45. l. után egy levél eltűnt; miáltal ezen majd teljes részlet megesonkult. Az 57. l. után hiány van; az 58. levelen a *Sanctorum innocentium* első nocturnuma veszi kezdetét. 63. után hiány van; a 64-iken sz. *Tamás* apostol officiuma kezdődik.

A 73. levél hátlapján: *Dominica II. post Nativitatem* czim alatt ugyanazon Antiphonák állnak, melyek az újabb zsoltosmások könyvekben karácson nyolczadában előjönnek. A 81-ik levél utáni hiány mellett a 85. *b* lapon kezdődik a karácson nyolczada,

a 90. l. sz. *István* nyolczada,

a 92. levél *b* lapján sz. János nyolczada,

a 94-iken *vigilia Epiphanie*, mely után hézag vagy, de a 95-iken az *Epiphania Domini* veszi kezdetét.

A 113. *b*. l. Dnica *infra Epiphaniam Dni*;

114-én Octava Epiphanie Dni;

117-én Dominica I^a post Epiphaniam Dni áll; de a 118-dik levél után ismét hiány van.

A 132 levéltől a 149-ig feria II-ától feria VI-áig az officiumok rendesen sorozvák. — A 152-ik l. után hézag van. A 155. levelen áll *Dominica II-a post Epiphaniam* stb. — A 156. *b*. lapon áll: Dominica III-a p. E. 158. l. Dominica IV^a míg a 158 *b*. lapon: Dominica in LXX-ma veszi kezdetét; 174 *b*. lapon: Dominica 2-a (LX-me) áll.

Végre 179-ik *b*. lapon: in II° nocturno Antiph. Transeunte Domino clamabat ad eum, miserere mei filij (sic) David, Conserva . . . áll, és ezek a kötetnek utolsó szavai.

Az egész könyvben egyedül a karácsoni ünnepnél találunk egy nagyszerű képet; a többi mind ki van hagyva, vagy kimetszve, mint ezt a fenebb constatált sok hézag bizonyítja. A kisebb ünnepek előtt nem voltak nagyobb képek, hanem csak gyönyörű lombozatokkal díszített kezdők, de ezeknek is sok helyen csak nyomaira akadunk.

2. Antiphonale.

Ennek tartalma: *Officium de Sanctis*, és áll 137 levélből.

Kezdődik sz. *Jakab* apostolnak július 25-ére eső officiumán e szavakkal: (Ja)cobum xpo credidisse repletus zelo excitavit sedicionem gravissimam ita, ut quidam scriba phariseorum mitteret stb.

Következik sz. *Anna* officiuma, mely július 26-án tartatik.

A 12. levél *b* lapján: de *sancta Martha* virgine, július 29-ére eső officium áll.

A 23. lapon: ad *vincula s. Petri*, vagyis *vasas sz. Péter* ünnepe, mely augusztus 1-én tartatik, áll. Követi ezt *Marie nivis* ünnepe, augusztus 5-én nagyszerű kezdővel.

A 33-ik lap után hiány van.

A 34-ik levelen: *Transfiguracio Dni* áll; ebből meg van az egész officium, és ez aug. 6-ra esik.

A 45-ik levél után ismét hiány tűnik fel.

A 46-ik levelen, *Sancti Laurencii* — aug. 10 — officiuma van.

Az 57-ik levél *Sancti Tyburcii*-nek van szentelve, ennek ünnepe különben april 14-én említettetik.

57. b lapon De *S. Yppolito martire* áll, esik aug. 13-ára.

58. l. után hiány van; e helyen egy nagy szép kezdő állhatott.

59. l. ez olvasható . . . facti domini et Sanctorum coheredes, ez aug. 20-ára eső sz. István királyunknak officiumából van, mely mind saját részletekkel van fölszerelve.

75. lap, ez de *Sō. Bartholomeo Aplo*, aug. 24-ére eső, officiumát foglalja magában, és igen szép initialissal van ékesítve. Hasonlólag a 77. l. de *S. Augustino* — aug. 28-án — képpel bir, valamint a 94. lapon, sz. János fejtételének (esik aug. 29-ére) története nagy-szerű initiallal van kitüntetve.

A 99. b. levél a szept. 8-ára eső *in nativitate beatissime Virginis etc.* van szentelve.

A 113 b. lapon ez áll: *In processione stb.*

A 114. lap után ujonnan hiány mutatkozik, mely után az: *Exaltacio S. Crucis* — szept. 14-én jön; de már a 124. lap után ismét hiány van.

A 125. levelen *S. Móríc* officiumából (szept. 22-én) a kezdő ki van metszve.

127. b. lapon *Cosme et Damiani* — szept. 27-én — ünnepe foglaltatik csinos kezdővel; de sz. *Wenczel* officiuma — szeptember 28-án — ki van metszve és a következő

128. levelen, sz. *Mihály* napján — szept. 29-én — az officium a II-dik nocturnus IV-ik Responsoriumával van befejezve. Itt is feltűnő kezdő állhatott, melynek elrablása által nemcsak ezen kézirat, hanem maga a magyar Iconographia is pótolhatatlan kárt szenvedett.

A 136. l. szent *Jeromos* — szept. 30. — ünnepén kezdődik az első Nocturnus IV-ik Responsoriumával és végződik a II. Nocturnus IV-ével: *Solitudine reiecta festinans Bethlehemita sanctus fuit Iheronimus . . .*

Ezen kötet után ítélve, mely egy három havi közt t. i. juliustól octoberig, bár igen hézagosan foglal, föl kell tennünk, hogy e szentek officiumai még három kötetre terjedhettek.

Megjegyzendő, hogy ezen Antiphonale végéhez kötve van egy lap, mely kisebb betűkkel iratott és hozzá nem is tartozott. Hajdan, mint más ily hártyalapokat borítékoknak használták, mint ezen irás is mutatja: *In hac theca | decimandi ordo | in varüs locis . . .* és más helyen: *In hac theca | decimandi ordo in variis locis | Item quaedam Iudicia celebrata coram Decano V. C. azaz: Venerabilis Capituli.* Eme lapnak széle szintén le van vágva, az irás a XVII-ik század vonásait árulja el.

A SZÉLEK ÉS KEZDŐK DISZITÉSE.

Feltűnő mindenesetre, hogy midőn az egyik ugyanazon kéztől származó karkönyvben a nagyobb betűknél kizárólag csak levélétkimény használtatik, a másokban a valódi és képzelt ember- és állatvilágból a legváltozatosb csoportozásban egyedül csak ezeket találjuk.

Van a könyvek szélén fölunkorodó vagy lefutó, sokszor a lapnak egész magasságát és szélességét elfoglaló dúsgazdagon festett és finom ereiben ügyesen aranyozott kezdő, bár ezeknek egy nagy részét a remek festésért, de lehet hogy a gazdag aranyozás kedvéért kivágták. Ez leginkább divattá vált a könyvnyomás mesterségének feltalálása után: a szép díszítményeket eltávolították, a beirott hártya könyvkötési, vagy aranyverő anyagul szolgált.

Ezen lombdíszítményekről elég legyen itten csak azt fölemlíteni, hogy azon kor legjobb mestereinek műveihez hasonlítanak és könnyedségük, izlésteljes színvegyületek tekintetében mainapon is előmintául vétethetnének.

A *torzképeket* egyenkint lehetetlen felsorolnom, mert hogy velük megismerkedjünk, vagy minden egyes kezdőt külön le kellene írunk, vagy azokat legalább vázlatban mellékelnünk. Az egészből az tűnik ki, hogy a festőnek az orr elfintorítása volt legkedvesebb éleze; ezt sokszor vagy ormány-nagyságra kinyújtja, vagy disznóorr-szélességre vastagítva, többször szőlőfürtre átídomítva találjuk.

Az emberek és állatok teste, főleg hátgerincei, rendesen sorba rakott és növekvő gúmókkal tarkítvák. A sárkányfajok mindenféle alak- és színváltozatossággal leggyakrabban fordulnak elő, ezek után pedig az ördögök csúffajtái sűrűen szerepelnek.

Az állatokra nézve, melyek többnyire természetűen rajzolva, egész rendszert kellene elősorolnom, ha még a kápráztató képzelmény által eltorzított, néha undorgerjesztő alakokat is, melyek gyakran díszítményi eltorzítások tekintetéből formájukból kivetkötettek, csak részben meg akarnám ismertetni. Mindezt látni kell, leírni igen bajos lenne.

Az emberi alakok közt ott találjuk a többi közt az infulás apátot, a nyírott haju, alvó vagy imádkozó barátot, a különféle színű, de legtöbbször fehér gunyáju, kajmós orru, sárga, kék, vörösszakállu zsidót stb.

A tarka *főveggyűjtemény*, különben is középkorban a legnagyobb változatosságot megengedő ruházati rész, mindent foglal magában, mit az ember valaha az egyszerű, különböző redőzetű kendőtakarótól kezdve a turbánok fajain keresztül a czukorsüvegidomu kalapig kigondolt. Meg kell jelölni azt, hogy a füles- csörgőkkel ellátott csuklya sem hiányzik, sőt hogy épen gyakran fordul elő.

Némi a közéletből vett foglalatosságok is vannak előállítva. Látunk itt fonó vagy olvasó nőt, egy furulyást és dudást füles csuklyában, favágót, köhordót, falábos nyomorékot; egy helyen nyargal csúcsos süvegű ember gereblyével kezében; gyakran jön elő a nyelvöltő pimasz, vagy olyan le sem írható jelenetek, melyekkel a régiek még az ájtatosságra szentelt könyvekben is, durva természetességükben nem annyira titkolódtak, mint a mostani ildomos, finnyásnak kürtölt világnak illememberei.

A kezdőknek torzképei festőjéről azt kell egyáltalán mondanunk, hogy a mennyire szeszélyes bámulandó változatosságában, annyira kezdetleges sőt durva is, esetlen és aljas a felfogásban és kivitelben; úgy hogy első pillanatra látjuk azt, hogy ezen betűdíszítő és az

oldallombozatok és nagyobb képek festője közt igen nagy a különbség. Itt minták után ügyesen dolgozó segéd működött, amott a kicsided festészetnek felavatottja mutatta be jobb dolgozatait.

III.

A NAGYOBB KEZDŐK KÉPEI.

Áttérünk az Antiphonalék nagyobb képeire, mint ezen műnek valódi gyöngyeire. Ezek a rendes legnagyobb kezdőket is mérveik által felülhaladják és valamint a tervezésre, úgy a kivitelre nézve is a legjobbakkal vetélkedhetnek; a mi pedig a betűk részleteit tevő lombozatok, vagy azokból kikanyarodó széldíszítményeket illeti, azok finomságra épen valódi remekül tekinthetők.

Lássuk sorban. Az első kötetben az ünnepek előtti initialok mind hiányzanak, egyedül a *karácsonyi* kép, a fenmaradtak közt a legnagyobb, maradt meg számunkra. Ez 0·22 □cmnyi tért foglal és kék-arany virágokból álló szalaggal van bekerítve.

A zöld betű vastagabb huzásai könnyen és szabadon kanyarodó arany levéldíszből állanak és a remek kezelésnek valóban feltűnő példányai. Az óriási betű közepén tájképet látunk, melynek elején nyílt fészter áll; ennek hátsó része sövénynyel van bekerítve. A földön fekvő, arany sugaraktól övezett meztelen kisded körül térdepel a boldogságos szűz vállaira lecsüngő szőke hajjal, fején kerekded szentfénnyel, kezeit imára kulcsolja össze. Ruhája halvány meggyszínű, köpenye kék aranyos világlattal. Mellette térdel sz. József világos zöld csuklyás ruhában, scapularszerű felöltönye vörös. A sűrű szakállu kopaszos szent, jobbát latin szertartásu áldásra emelvén, baljával kampós botra támaszkodik. Ezekkel átellenben térdel feje oldalait takarókendővel ellátott, bőredőzetű ruhás nő, ki kezeit a szent kisded fölött mintegy áldásra kinyújtva tartja.

Az A középvonása által elválasztva lebeg két angyal, bő ruházatu és még lábuk fején is túl messze hullámzó miseingben; melyet, mint az isten szolgait, dalmatika alakú felső öltöny takar el. Ezek fehér szalagot lebegtetnek a GLORIA IN EXCELSIS-sel.

Az egész összehangzó kép kellemes benyomású; azon csend és nyugalom, mely fölötté uralkodik, áhitatra gerjeszt és ezen titokteljes jelenet fölötti elmélkedésre ösztönöz. Akaratlanul is emlékeztet azon színes szövetképre, mely a győri, ugynevezett hédervári, főegyházi kápolnában függ, és ugyanezen jelenetet ábrázolja.

Ezen még a fenebbieken kívül a három szent király is látható, sz. József pedig annak jelentésére, hogy éjjel van, égő gyertyát tart kezében. A ruházatnak világosabb redőit valamint a festményen, úgy a szöveten is emelik a finom aranyszálak és aranyhuzások.

A II-dik Antiphonale fenmaradt részében négy nagyobb képpel találkozunk. Az első, a *Havi Boldogasszony* ünnepéhez van csatolva. A 0·16 □cmnél nagyobb N-ben, a vastagabb világosb meggyszínű huzások egyenes lemezekről körülvevő keretbe zárva. Középett igen érdekes képet látunk. Egy hegyek közt elterülő mezőség elején, minden többi alakot fölülhaladva, áll a három-koronás Libérius pápa. Ruhája a miseing, mely fölött czinoberszínű rövid gallérú köpenyt visel. Az egyházfő a hólepte körben az esquilini dombon kapával jelöli ki a boldogságos szűz tiszteletére építendő templom alapját. Alant áll különféle színű

öltönyben *János* római főnemessel négy római polgár, ketteje szakáll nélküli, a többi szakállas. Mindnyájan az álmom betöltén elcsodálkoznak. A rajz még a kezekre nézve is szabályos, bár az alakok törpékké összenyomottak, a távlat pedig a pápára nézve, ki a közelebb állóknál sokkal hátrább áll és mégis jóval nagyobbak van festve, el van hibázva. A háttér hegyei violaszínűek, az előtérben állók zöldek, a fák törzsei arannyal díszesítvék.

A *Sz. Bertalan* tiszteletére irt imák meggyszínű keretbe foglalt Q-val kezdődnek. Ennek szélesebb vonásaiban mintegy vállköveken arannyal gyönyörűen vázlott két alak áll; a jobbik (ezímtanilag véve), bőruhás, szakállas, hosszú hajú, próféta, magas tartású alak. Baljában fölfelé kígyódzó mondatszalogot tart és erre baljával mutat. A másik alak fiatalabb, könyvből olvas; az üres tért szintén tekervényes szalagok töltik be.

A szent apostol maga minden eddigi képek közt a legtekintélyesebb, legmagasztosb alak, legsikerültebb festmény. Jobbjában a fölfelé álló kést, bal hóna alatt könyvet tart. A Q farka háromszöget képez, melyet satyrfő foglal el, milyent az esztergomi Bakacs-féle gradualében is többször találunk.

A 4-dik kép tárgya *sz. Ágoston*. Ez is egy meggyszínű nagy L-ben ül. A mennyiben érdekes ezen kép egyházi ruházatára nézve, oly kevésbé sikerültnek lehet mondani a szentnek arcát, főleg pedig egészen hibásan rajzolt balkezét, úgy, hogy a többi kép tökélytől messze hátramarad. A háttér fényes aranyatű, cifrázatát a pontozott dülényekben bélyegzett rózsák alkotják. Az aranyfénykörű szent kék egyházi palástban, sötét violaszínű ruhában ül világos-sárga írotámlája előtt s baljával a nyitott könyvet tartva, jobbával tollát a tintatartóba mártja. — Infulája és palástja gazdagon van ékkövekkel kirakva.

Az utolsó nagykép *sz. János fejevételét* állítja elénk. Az E nagy kezdőt, mint a többi is levéldísz ékesíti, de violaszín változattal. A jelenet maga így van előállítva: a füves előtéren térdel *sz. János* a régi Krisztus-alakhoz hasonlólag festve. Barna teveszőrű ruhája bokáig ér, ezt derekán öv, kezeit pedig kötél tartja össze, lábai meztelenek. Köpenye vörös, hajtókája zöld és keskeny; e felső öltöny természetes ránczokban, de igen szűken fűdi testét.

Háttérben áll a bakó, felöltönye prêmes, testszínű; feszes nadrágja hosszú csőrű czipőivel sötétkék, bőredőzetű süvegje világos-sárga, és turbánszerű kendő által képeztetik. Nehéz pallosát ördögi vicsorgással suhintja a szent vértanu felé. A királyi hölgy, ki a szenttől balra áll, fonott szőke hajja, a ruha vékony testéhez merev redőzetben látszik tapadni. A befelé fordított tálat baljában tartja, jobbát fölemeli, mintha ezen intéssel véres ajándékának átadását sürgetné. A háttér meggyszínű talajon szabadkézzel rajzolt arany kacsaringókból áll.

Ezen képek után ítélve, gondolhatjuk, mily veszteség ért bennünket, mikor már maga a száraz leírás is annyira érdekes remeket varázsol szemeink elé! *

* A díszes régi kéziratok ismerői előtt épen nem ismeretlen dolog az, hogy azok épen legszebb diszeitől megfosztvák. Így a posonyi káptalan Gradualejából, melynek kezdői gazdagon aranyozvák, *ezeknek nagyobb része ki van vágva*. (Magyar Sion. 1866. 67. l.) — A sz. Flóriánról nevezett kolostor könyvtárában őrzött 496. számú kéziratnak majdnem minden kezdője kivágatott. (Czerny, die Handschriften der Stiftsbibliothek St. Florian p. 156.) — Hogy ilyesmit a m. n. muzeum könyvtárában, pedig igen előkelő miniatürkédvelők kísértették, tudva van, és hogy ezt lelketlen amateur-ök tehetik, kitűnik onnan, mert ily díszes, képek rendes vásári cikket tesznek, és napról napra, épen azért mivel ritkulnak árak, is tetemesen felszökkenik.

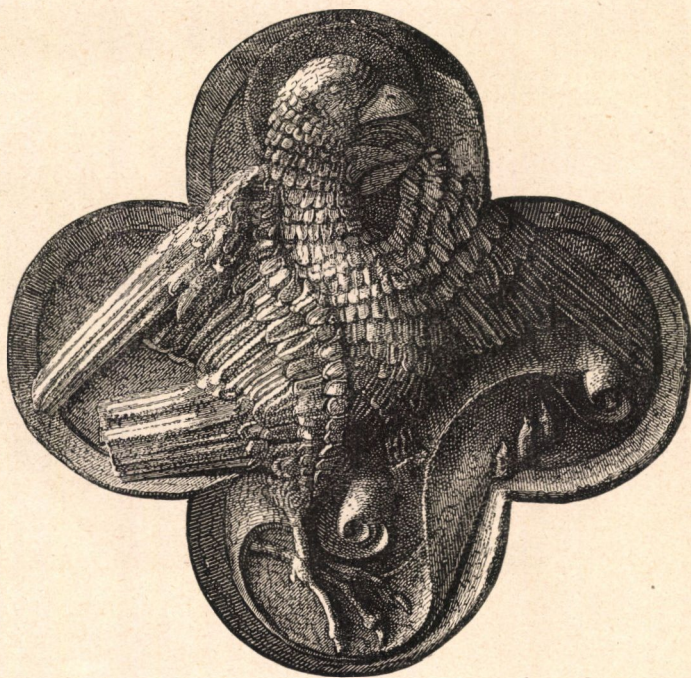
A többieknek, melyek együttvéve legalább is a százaz számot meghaladhatták, eltünt, vagy talán valami gyűjteményben való lappangása, reánk nézve többé közönbös nem lehet. A fő veszteség bizonyosan sz. István és a többi magyar védszentek nagy képei, mert hogy ilyenek léteztek, már csak abból is gyaníthatjuk, hogy sz. István király ünnepe ily feltűnőleg van kiemelve.

Meglehet, hogy a beirtt hártjának felhasználhatása végett e remekképek jólelkűek által kivágattak, hogy megmentessenek. Azért jó lenne a világ miniature festésű gyűjteményeit ismerni; az előbbieket utmutatása szerint lehet, hogy itt-ott a mieinkre reá ismernénk!

IV.

A BRONZ-SARKOK ÉS KERETEK.

Bármily egyszerű és igénytelen lett légyen ezen fölötté érdekes karkönyveknek kemény barna papírral behúzott táblája, mégis azt hiszem, hogy eredetileg a kor szokásai-

1. ábra.

hoz képest egészen más burokkal birt és hogy azon remek sarkokkal volt díszesítve, melyekhez hasonlókat eddig sem magam, sem más nem látott ezen korszakból, sőt nem is fognak könnyen találtatni.*

* Mióta *Heider Gusztáv* tanácsos urnál Bécsben a régi könyvsarkok szép gyűjteményét láttam, ezekre a középkori gyűjteményekben különös figyelemmel voltam, azért fenebbi állításomat, melyet 14 év előtt kockáztattam, mai napon egészen igazoltnak mondhatom. Midőn ezen egyházi díszdarabok először kezemre bízattak Bécsben készítettek róluk gipszmásolatokat, melyek a berlini műipar muzeumba is kerülvén, úgy mutattattak be mint «a győri káptalan Antiphonale ezüst sarkai». Azt hívék t. i. az illetők, hogy ilyen remekeket nem is lehet másból, mint nemesebb fémből készíttetni!

Ezen, bronzból öntött és remekül vésett sarkoknak egy része a győrikáptalan uradalmi levéltárában létezett egy igen egyszerű, mintegy vásári szekrénynek födelén, e szekrény pedig, melyben az uradalom térképei el voltak helyezve, nyitva állott, nehogy e térképek megnyirkosodjanak. Így csak néhány nap múlva, midőn a könyvrendezésre üres helyre szükségem volt, a födelet lecsaptam, és legnagyobb bámulatomra és örömömre ezen kincsre akadtam. Jelentést is tettem Deáki püspök ő méltóságának, kérvén, hogy kegyes beleegyezésével e sarkok a födelel eltávolíttathassanak, mit az erős, a dudorokon átvert szögek miatt, melyek a tulsó oldalon még visszahajtatva a deszkákba beleverettek, csak úgy lehetett elérni, hogy az egész födelet szét kellett forgácsolni.

Az így felszabadított műkincs áll négy sarokból és egy középlapból. A sarkoknak egy-egy oldala majdnem 0·20 cmnyi, közepükön a négykaréju térségben, ennek lapja igen ügyesen

2. ábra.

felhasználva az evangelisták szárnyas jelvényeit az angyalt, az oroszlányt, a tinót és a sást (l. 1. ábra) ábrázolja. Két oldalt egy négyszög terül el, az öntvényt védő, jól kimagasló gombokkal, az egésznek belkeretét levélgúmok képezik, melyek a sarktól a közepe felé 0·32 cmnyira benyúlnak és liliomdíszben végződnek. A szélein behajtott lapocskák pedig nemcsak csinos karczművel vannak ékesítve, hanem e sarkok védelmére, vizilónemű szörnyekkel ellátva. Hogy ezen elővigyázat e korban divatban volt, mutatja egy karénekes könyv a m. n. muzeumban, melynek sarkain felül-alúl védő tüskék vannak alkalmazva, melyek egyébkint a nehéz műveknek lecsuszása ellen is szolgálhattak.

A födél közepén egy, hosszában nyújtott négykarély (Vierpass) áll, l. 2. ábra.

Ennek közepét a félholdon álló, kisdédét tartó, liliomkoronás boldogságos szüz foglalja el; a jobbra fenmaradt karély területén ágyéig látni egy kis orgonán játszó

angyalt, a bal karélyban egy mandolint pöngető angyal zenél. Ezen izlésteljes díszműnek, keretével és végliliomjaival hossza közel 0·40 cm., széle 0·357 cm.

A leirt dombormű nemcsak engem lepett meg, de még akár ki látta, bámulja ezen remeket, melynek a többi alakok is izlésteljes elrendezésük és gyönyörű kivitelük miatt egészen megfelelnek. Azért legbecsesebb részletei ezek a csonkán maradt karénekkönyvnek. Vannak, kik határozottan Schongauer vagyis Schön Márton műveinek vagy legalább iskolájában készültnek tartják, mert madonnáit sokan utánozták, de még maga Dürer sem volt képes öt abban elérni.

Vannak, kik az egészben olasz befolyást vélnek találni; azonban legtöbben, kik látták, a főbbi véleményhez csatlakoznak.

Az öntet kivitele hibanélküli, mesterileg sikerült, de a kényesb vésetésben el kell ismernünk, hogy valamivel gyöngédebb kifejezés főleg az arcokban nem ártott volna.

De mindemellett is tagadhatatlan, hogy a győri Antiphonalesarkok maguk nemében legnagyobbak, legszebbek, és a mi magát a tárgy változatosságot illeti leggazdagabbak, melyeket ezen ércből Európa muzeumaiban láttam, jól tudván azt, hogy nemesebb fémekben készült és újabb izlést eláruló nagyobb könyvsarkok is léteznek.

De e könyvsarkok további fölfedezésében a véletlen újra kedvezett, midőn ezen leirtakhoz még négy, egy táblának megfelelő sarkot és az ezeket összekötő stilszerű kereteket is meggletem, bár az egész már eredeti alakjából ki volt forgatva.

Sokszor jártam körül a győri főegyházat, rejtett románkoru alakját, római feliratos köveit és azon réztáblát szent István első királyunk képével és sajátyszerű keretével, mely jól magasan az északi oldal egy támpillérére volt alkalmazva, és mint valami rendkívüli jelenet Schoenwisner: *Antiquitates Sabarienses* című munkája 246. lapjánál rézmetszetben látható, megvizsgálván. A képet a nálam levő sarkokkal összehasonlítva, azonnal láttam, hogy a négy sark nemlehet egyéb, mint egy másik táblakeret főrészei, melyekhez itt még tökélyesb összekötő részleteik is megvannak.

Igaz, hogy a falon az egészen négyzetesnek látszó keret, 0·95 cm. oldalaival a karénekes könyvek hosszúdad alakjának meg nem felelt; de erre nézve is csakhamar megtaláltam a feleletet, mert a támpilléren levő remekműhez hágsón feljutván, láttam, hogy a keret egyes részletei finomul összeillesztvék, és oldalaikon alulról meg nem látható pontocskákkal megerősítvék.

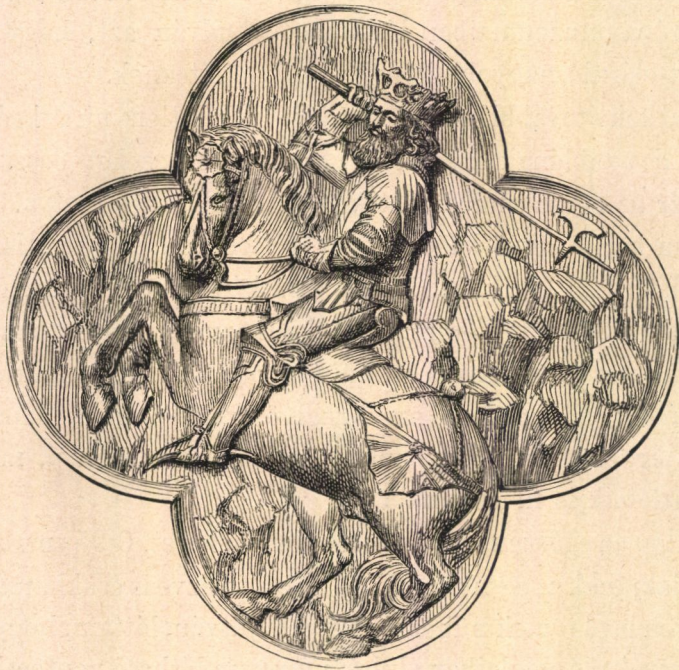
A pillérre alkalmazott szent kép keretéhez alkalmazták a sarkokat, melyekhez a két külön keretnek hosszabb részleteit felhasználták és a sarkokhoz a rajtuk látszó foglalók (charnière) segélyével megerősítették. Minthogy a rövidebb keretdarabok elvesztek, ezeket az Antiphonale helyreállítása alkalmával ujjakkal kellett pótolni.

A másik sarkkör szentek képeit tünteti fel, t. i. a keresztelő és evangelista sz. Jánost, sz. Jeromost és sz. László királyunkat. Ezen utolsót (l. 3. ábra) az öntvény oly díszesen ábrázolja, hogy akármely újabbkori művésznek is előpéldányául szolgálhat. A királynak lovas alakja nagy térismerettel van a négykarélyba beleillesztve, úgy hogy csak a víz nélküli sivatag jelölésére csekély tér maradt fen a sziklás vidéken.

Meg kell említenem, hogy Schoenwisner rézmetszetén a sarkvédő szörnyek nem láthatók, hogy a sarkéitmények liliomos végei letördelvék, és végre hogy az ottan feltüntetett sz. István domborműve későbbi korból való, és így az Antiphonálékkal semmi összeköttetésben nincsen.

A KARKÖNYV EREDETE, KORA, TULAJDONOSA.

A győri karkönyvekben igaz, hogy az egész két kötetben sehol semmi nyoma sem a festő nevének sem a készülése helyének vagy évszámának; miért is, bár egyenesen nem merjük állítani, hogy magyar festő által készültek légyen ezen díszes képek, azt mégis állithatjuk egész biztossággal, hogy valamelyik magyarországi templom számára irattak. Szerencsénkre a nagyszerű egészből csakugyan azon egy részlet maradt fen épen, mely a szentek ünnepeinek azon részét tartalmazza, melyben a magyar szentek köréből *szent István* királynak, honunk egyik védszentjének officiuma foglaltatik. Tudjuk azt, hogy még a Breviarium Romanumban e szentnek ünnepén az egyes kiváló részletek a hitvallók ájtatosságából vétetnek, hogy más országok hasznára kiadott egyházi könyvekben saját szentjeink alig

3. ábra.

vétetnek tekintetbe, sőt még a naptárban sem tűnnek fel és hogy egyedül a pannonhalmi benczések zsolozsmás könyve az, melyben a magyar védszenteknek ünnepei nagy figyelemmel és mind saját részletekkel fölszerelvék.

Ugyanezt tapasztaljuk ezen könyvben is, melyben szent királyunk ünnepe még nagyobb pompával mint mai napon is ünnepeltetik, vagyis hogy e nemzeti nagy nap csupa saját Antiphonákkal és egyéb részletekkel állíttatik szemeink elé.

Továbbá, bár az évszám sehol sem található, mégis akadunk egyes nyomokra, melyek oda mutatnak, hogy a győri karkönyvek 1456 után készültek. Találjuk t. i. bennük az *Úr színváltozása* ünnepének officiumát, melyet III. Calixtus pápa Belgrád visszafoglalásának emlékére szerkesztetett, és mely 1457-ben a magyar egyházba is behozatott.

Ezen kornak felel meg a sz. János fejevételét ábrázoló képén a hóhér hosszú csőrű czipője: az egyik könyvsarkán föltüntetett sz. Lászlónak hasonló lábbelije is, melyeket az

e korból reánk maradt Kinizsi- és Mislenovics-féle nagy-vásónyi sirköveken látunk; e korszakra mutat a fővegek csodálatos változatossága, mely a barett, biretum-nak, vagyis a mai papsapka alaku süvegnek általános behozatalát, t. i. a XVI. század közepét megelőzte.

Tesszük tehát e műkincseket belső jellegeiknél fogva a XV-ik század végére vagy legfőlebb a XVI-ik század első tizedeire, azon korra t. i. midőn a könyvfestés mestersége dicső Mátyás király országlása alatt javában virágzott, és még Ulászló kormányza kezdetén honunkban némileg diszlott; mert hogy e fényes művek hazánkban sokkal később, talán a mohácsi vész előtti zavargós időkben készültek, vagy külföldön megrendeltettek volna, alig fogja valaki komolyan vitatni, főleg tekintetbe vevén azt, hogy honunknak egyes főtemplomai karkönyveiket akkor már sokkal olcsóbban a könyvnyomás útján szerezhették.

A karkönyvek korának tüzeteseb meghatározására szolgálhatnak még némely magyarhoni műemlékek, melyekből, mint pl. o. a XIV-ik századból fenmaradt veleméri, zsegrai és a kassai sz. Mihály kápolnájában sz. László képei a győri Antiphonale sarkán előforduló gyönyörű dombormű felfogásától meglehetősen elütnek; ellenben azokkal, melyeket a Hess Endre-féle Thwroczi Chronicon 1473-iki címlapján és Ulászló királyunk magyarországi első tallérjain a XV-ik század utolsó évtizedéből birunk, annyira egyeznek meg, hogy ugyanegy forrásból valóknak, ugyanegy mester remek fogalmazásának tekinthetjük.

A sz. király t. i. lóháton van ábrázolva, hosszú hajjal és szakállal; fején a lilomos korona, vértézése megfelel annak, melyet Kinizsin látunk, nyerge a tornanyereg, sarkantyúja hosszú, hajlott túske alaku. Felemelt jobbjaiban a hosszunyelű hadiszekercze, melynek hatalmas ütésével a háttért képező sziklák az üde forrást előidézi. Harcias méne ágaskodik, hogy így a karélyos keretbe szabadon beleférjen. Homlokán rózsza képezi a szerszám egyedüli ékességét, míg hátán a denevérszárnyu fődőlap a király vértézete izlésével összevág. A paripa mozgása, a lovagló biztos ülése, a tagok természetyszerű kifejtése e lapocskát a legjobbak közé helyezik, miket e tekintetben bronz régiségeinkből birunk.

Más kérdés az, vajjon volt-e a festő maga magyar? — Ha azt vesszük tekintetbe, hogy mind a nagyobb képes kezdőkben, mind a többi betűkben előforduló alakok egyáltalán idegenszerűek, aligha mernők a művészt hazánkiai sorában fölkeresni; de ha ismét azt gondoljuk, hogy a festő talán nem annyira saját képzelete szüleményeivel ékesítette karkönyveinket, hanem másolt egyéb munkákból, mégis meglehet, hogy e művet magunkénak vallhatjuk, tudván azt, hogy a többi művészettel egyetemben, az általam jelölt korban a könyvfestészet nálunk virágzásban volt. Egyebet e mellett fel nem hozhatunk; mert az öltözetnek legnagyobb része német vagy talán inkább általános európai szabású, az arcok szakáll- és bajusztalanok, bár ez a nemzetiségre nézve szintén nem határoz azon korban, melyben Mátyás király, Mislenovics és más előkelők is borotválkoztak; vannak azonban valódi keleti arczkifejezések is: tatár, török turbános fők martialis tekintettel, valamint a keleties ruházatu nők eléggé mutatják, hogy a képiroz ezeket is közelebből ismerhette.

Jön ugyan elő monogramma, valamint egyes betűk is, de ezeket magyarázni még nem birjuk. Talán sikerül még szemesebb figyelőnek e tekintetben valami újabbat, biztosabbat fölfedezni, mit művészet-történetünk érdekében csak legnagyobb örömmel elfogadnánk.

Végre még egy hasonlólag érdekes, de szintén oly homályos kérdést szellőztetünk, azt tudniillik, hogy a győri püspökök közt, föltevén azt, hogy ezen művészi kincs csakugyan

ezen főegyház részére készült, ki lehetett az, kinek parancsára, illetőleg temérdek költségén ezen óriási mű megszülemlett! — Talán nem hibázunk, ha azt merjük állítani, hogy azt vagy *Dóczi Orbánnak*, győri püspöknek, Mátyás király dúsgazdag kincstárnokának és a győri püspökvári kápolna építőjének, ki 1480—1486-ban Győrött kormányozá egyházi megyéjét, vagy legközelebbi utódjának *Bakách Tamásnak*, ki 1486—1493-ig ült a győri püspöki széken, és kinek az esztergomi páratlan fényű Antiphonalét köszönhetjük, tulajdonítjuk. — Mind a két győri egyházfő mindenütt, a hol élt, számos nyomait hagyá magasabb ízlésének, nagyúri bőkezűségének, és annak is, hogy fényes és az egyház díszítésében majd fényűző korának színvonalán állott!

Reméljük, hogy még fogunk akadni biztosabb adatokra ezen kéziratok származásáról. Még mind azon korbeli számadások, krónikai jegyzetek nincsenek közölve; félszázad is fog kelleni, míg a porlepte irkából napfényre fog hozatni mind az, mi műtörténelmi szempontból érdekes; és miért ne kecsegtessük magunkat azzal, hogy feltennünk nem is szabad azt, hogy az egykoruak e csodaműveknek létezését egészen agyonhallgatták legyen!

Épen most foglalkozik Ebenhöch Ferencz, győri kanonok, barátom a káptalan írásbeli kincseinek rendezésével, legyen ő oly szerencsés, hogy e kérdésekre biztossággal felelhessen!